O‘ZBEK XALQ PEDAGOGIKASIDA OILAVIY QADRIYATLAR VA KOMIL INSON TARBIYASI

Berdiyorova Zarsuluv
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instutiti
Pedagogika fakulteti Pedagogika yo’nalishi
2-bosqich talabasi
+998774230406
zarsuluvberdiyorova@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20279297

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek xalq pedagogikasining tarixiy ildizlari, oilaviy qadriyatlarning ijtimoiy-tarbiyaviy mohiyati hamda ularning yosh avlodni komil inson qilib voyaga yetkazishdagi o‘rni atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalq og‘zaki ijodi, mutafakkirlar merosi, oilaviy an’analar va milliy qadriyatlarning bugungi globallashuv davridagi pedagogik ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Xalq pedagogikasi, etnopedagogika, oilaviy qadriyatlar, komil inson, tarbiya mezonlari, milliy an’ana, andisha, oilaviy muhit.

Har bir xalqning madaniyati, dunyoqarashi va ma’naviy olami uning asrlar davomida shakllangan tarbiya tizimida aks etadi. Bugungi kunda etnopedagogika deb ataladigan soha aslida xalqimizning necha ming yillik hayotiy tajribalari, to‘g‘ri va noto‘g‘ri yo‘llarni ajratish jarayonida yuzaga kelgan ulkan ma’naviy merosidir. O‘zbek xalq pedagogikasining asosi va eng boshlang‘ich nuqtasi oila hisoblanadi. Sharq xalqlari, ayniqsa, o‘zbeklar qadimdan oilani shunchaki birgalikda yashash joyi emas, balki muqaddas maskan, jamiyatning poydevori va ma’naviyat shakllanadigan muqaddas o‘choq deb bilishgan. Ushbu muhitda voyaga yetadigan farzandning jismonan sog‘lom, ma’nan boy bo‘lishi, ya’ni komil inson bo‘lib yetishishi milliy pedagogikamizning eng bosh maqsadidir.

Xalq pedagogikasida oilaviy qadriyatlar tizimini o‘rganar ekanmiz, undagi har bir an’ana va odat o‘ziga xos tarbiyaviy vazifani bajarishini ko‘ramiz. O‘zbek oilalarida tarbiya jarayoni biron bir qog‘ozga yozilmagan, ammo oilaning har bir a’zosi tomonidan qat’iy amal qilinadigan qoidalarga tayanadi. Bu qoidalarning markazida kattalarga hurmat va kichiklarga izzat ko‘rsatish tamoyili turadi. Oila davrasida bobo va buvilarning bo‘lishi, bolaning ilk yoshidanoq insoniy munosabatlarni to‘g‘ri tushunishiga yordam beradi. Yoshi ulug‘ insonlarning hayotiy tajribasi, ularning hikmatli gaplari va pand-nasixatlari yosh avlod uchun eng ta’sirchan tarbiya vositasidir. Ota va onaning oiladagi o‘rni, ularning bir-biriga bo‘lgan munosabati va farzandlar oldidagi mas’uliyati milliy pedagogikamizning eng go‘zal namunalarini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili

Mavzuga oid ilmiy manbalar va pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oilaviy qadriyatlar hamda xalq tajribasiga tayangan tarbiya tizimi doimiy ravishda olimlar diqqat markazida bo‘lib kelgan. Professor M.J. Mutalipova o‘zining ilmiy ishlarida xalq pedagogikasi manbalari, jumladan, allalar, maqollar va dostonlarning yosh avlod ongiga ta’sirini tizimli ravishda tadqiq etgan [11]. U xalq donishmandligini bolaning ruhiy rivojlanishidagi birinchi tabiiy omil sifatida baholaydi.

Oila pedagogikasi sohasida salmoqli tadqiqotlar olib borgan professor O. Musurmanovaning ishlarida esa zamonaviy sharoitda oilaviy qadriyatlarni saqlab qolish va

ularni ijtimoiy-madaniy muhit bilan uyg‘unlashtirish muammolari tahlil qilingan [1]. Olima M. Inomova o‘z monografiyasida oilada bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda aynan xalq pedagogikasi an’analaridan foydalanishning pedagogik mexanizmlarini va an’anaviy metodlarni ochib beradi [3].

Shuningdek, M. Quronov "Milliy tarbiya" asarida har bir millatning tarbiya uslublari o‘ziga xos milliy tizimga ega bo‘lishini ilmiy jihatdan asoslagan bo‘lsa [9], pedagog olim A. Munavvarov oiladagi ota-ona munosabatlarining psixologik va pedagogik jihatlarini tahlil qilgan [7]. Ushbu tadqiqotchilorning qarashlari xalq pedagogikasi shunchaki o‘tmish qoldig‘i emas, balki bugungi zamonaviy ta’limni boyituvchi jonli metodologik manba ekanligini tasdiqlaydi.

Milliy oilaviy qadriyatlarimizning muhim yo‘nalishlaridan biri bu — andisha, ibo va hayo tushunchalaridir. O‘zbek xalq pedagogikasi o‘g‘il va qiz bolalar tarbiyasiga alohida, o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi. Masalan, qiz bolalar tarbiyasida or-nomus, iffat, uy tutish sirlari, kelajakda ona va oila bekasi bo‘lish mas’uliyati yoshligidanoq qizlarning ongiga singdiriladi. Onalar qizlariga tikish-bichish, pazandachilik va xonadon sarishtaligini o‘rgatish orqali ularni mustaqil hayotga tayyorlab borishgan. O‘g‘il bolalar tarbiyasida esa mardlik, jasorat, oilani moddiy va ma’naviy jihatdan himoya qila olish, ya’ni haqiqiy oila boshlig‘i fazilatlari shakllantirilgan. Bu munosabatlarda "andisha" tushunchasi katta o‘rin tutadi, chunki u oila a’zolari o‘rtasidagi hurmat chegarasini belgilab beradi. Farzand otaning ko‘ziga tik bo‘lmasligi, uning gapi ustidan gapirmasligi o‘zbekona tarbiyaning o‘zagidir.

Mehnatsevarlik fazilati ham xalq pedagogikasining ajralmas qismidir. O‘zbek oilalarida bola tili chiqqanidan boshlab mehnatga va hunar o‘rganishga yo‘naltiriladi. Xalqimiz orasida keng tarqalgan "Mehnat, mehnatning tagi rohat" yoki "Hunar — hunardan rizqing unar" kabi maqollar shunchaki so‘zlar yig‘indisi emas, balki real hayotiy dasturlardir. Oiladagi "usta-shogird" an’anasi ko‘pincha otadan o‘g‘ilga hunar o‘tishi orqali amalga oshirilgan. Bu jarayon bolada nafaqat moddiy boylik yaratish ko‘nikmasini, balki halol mehnat bilan yashash, o‘zgalar mehnatini qadrlash va mas’uliyat hissini yuzaga keltirgan. Erta tongdan turib hovliga suv sepish, ko‘cha-ko‘yni tozalash kabi kundalik yumushlar ham bolada dangasalik ilatining oldini olishga xizmat qilgan.

O‘zbek xalq pedagogikasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi mehmondo‘stlik va silai rahm kabi qadriyatlar ham oilada poydevor topadi. Qarindosh-urug‘chilik rishtalarini uzmaslik, qarindoshlardan xabar olib turish, qo‘ni-qo‘shnichilik haqiga rioya qilish bolaga kichikligidanoq o‘rgatiladi. Mahalla va oilaning uzviyligi natijasida bola faqat o‘z ota-onasininggina emas, balki butun mahallaning nazoratida va tarbiyasida bo‘ladi. "Bir bolaga yetti mahalla ota-ona" degan naql aynan mana shu jamoaviy tarbiyaning isbotidir. Bu muhit bolada xudbinlik illatining oldini oladi va uni ijtimoiy mas’uliyatli, el-yurt dardini his qiladigan shaxs qilib shakllantiradi. Qo‘shnining uyi qurilayotganda hashar qilish, to‘y va azada birdek xizmatda turish bolada hamjihatlik tuyg‘usini tarbiyalaydi.

Komil inson g‘oyasi Sharq falsafasi va o‘zbek xalq pedagogikasining eng oliy cho‘qqisidir. Komil inson — bu faqatgina jismoniy baquvvat yoki bilimli odam emas, balki ma’naviy barkamol, axloqiy jihatdan pok, adolatli, saxovatpesha va xalqiga naf keltiruvchi shaxsdir. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o‘zining asarlarida komil inson fazilatlarini ulug‘lar ekan, tarbiyaning o‘rniga alohida to‘xtalib o‘tadi [4]. Uning fikricha, inson o‘z odobi va axloqi bilan ziynatlanishi kerak. Shuningdek, Abu Ali ibn Sino ham bolani yoshligidan boshlab to‘g‘ri tarbiyalash, uning xulqidagi salbiy odatlarni vaqtida bartaraf etish lozimligini ta’kidlagan [5]. Ibn Sino oilaviy tarbiyada ota-onaning o‘rni va ularning bolaga beradigan e’tiborini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Abdurauf Fitrat esa "Oila" asarida ota-ona avvalo o‘zi tarbiyali bo‘lishi kerakligini uqtirib, farzandni hayot maydoniga kuchli jism va yuksak axloq bilan chiqarish lozimligini pedagogik burch sifatida belgilaydi [12].

Xalq pedagogikasi bunday barkamol insonni tarbiyalashda asrlar davomida sinalgan usullardan foydaniladi. Bularning birinchisi va eng asosiysi shaxsiy namuna usulidir. "Qush uyasida ko‘rganini qiladi, uchganda uning aytganini qiladi" degan maqol oiladagi ota-onaning har bir xatti-harakati bola uchun birlamchi andoza ekanligini ko‘rsatadi. Agar ota oilada onaga nisbatan qo‘pol munosabatda bo‘lsa, farzand ham kelajakda shunday yo‘l tutadi. Aksincha, agar ota-ona o‘zaro hurmatda yashasa, yolg‘on gapirmasa va halol bo‘lsa, farzand ham beixtiyor mana shu fazilatlarni o‘zlashtiradi.

Nasihat va o‘git usuli ham milliy pedagogikamizda o‘ziga xos o‘ringa ega. O‘zbek oilalarida kechki payt oila davrasida, dasturxon boshida yoki mehnat jarayonida ota-onalar va bobo-buvilar tomonidan aytiladigan hikmatli so‘zlar, tarixiy voqealar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan. Bu suhbatlar jarayonida xalq og‘zaki ijodi namunalari, ya’ni dostonlar, ertaklar, afsonalar va maqollardan keng foydanilgan. Ertak va dostonlardagi Alpomish, Go‘ro‘g‘li kabi qahramonlarning ezgulik yo‘lidagi kurashi bolalarda yaxshilik va yomonlikni ajratish, vatanparvarlik va adolat tuyg‘ularini uyg‘otishga xizmat qilgan. Bolaga to‘g‘ridan-to‘g‘ri "yaxshi bo‘l" deb buyruq berishdan ko‘ra, ertak qahramoni orqali tushuntirish uning ruhiyatiga tezroq ta’sir qiladi.

Duoguylik va oq fotiha olish an’anasi ham o‘zbek oilaviy tarbiyasining o‘ziga xos bo‘lgan jihatidir. Kattalarning, ayniqsa ota-onaning duosini olish har bir farzand uchun eng oliy baxt va hayotiy maqsad hisoblanadi. "Ota roziligi — Xudo roziligi", "Ota fotiha — oltin taxt" kabi tushunchalar bolani yoshligidanoq ota-onaga sadoqatli bo‘lishga, ularning xizmatini qilib, ko‘nglini olishga undaydi. Bu qadriyat oilalarda avlodlar o‘rtasidagi uzviylikni saqlabgina qolmay, balki keksaygan ota-onalarning yolg‘izlanib qolmasligini, ularga doimiy hurmat va g‘amxo‘rlik ko‘rsatilishini ham kafolatlaydi. G‘arb jamiyatlaridan farqli olaroq, o‘zbeklarda keksalar uyi tushunchasining salbiy qabul qilinishi ham aynan mana shu xalq pedagogikasining kuchli ta’siridan dalolat beradi.

Bugun biz shiddatli globallashuv, axborot texnologiyalari va raqamli dunyo rivojlangan XXI asrda yashamoqdamiz. Bunday sharoitda milliy oilaviy qadriyatlarimizni va xalq pedagogikasi an’analarini saqlab qolish har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali kirib kelayotgan turli yod g‘oyalar, "ommaviy madaniyat" unsurlari yoshlarning ma’naviy dunyoqarashiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan bir paytda, oiladagi sog‘lom muhit va milliy tarbiya tizimi eng ishonchli qalqondir [10]. Biz texnologik taraqqiyotni inkor eta olmaymiz, biroq bizning vazifamiz — zamonaviy bilimlarni egallagan, shu bilan birga o‘z milliy o‘zligini, tili, madaniyati va qadriyatlarini muqaddas biladigan yoshlarni voyaga yetkazishdan iboratdir.

Xalq pedagogikasi — bu shunchaki o‘tmish xotirasi emas, balki bugungi va kelajak avlod uchun xizmat qiladigan tirik va doimiy yangilanib turuvchi ma’naviy manbadir. Oiladagi sog‘lom ma’naviy muhit, ota-onaning shaxsiy namunasi, milliy qadriyatlar va andisha tamoyillari komil inson shaxsini shakllantirishning bosh mezonlaridir. Zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimini rivojlantirishda xalq pedagogikasining boy xazinasidan unumli foydalanish, maktab darsliklari va tarbiyaviy soatlarga milliy qadriyatlarimizga oid mavzularni chuqurroq kiritish lozim [6]. Zero, mustahkam poydevorga, ya’ni boy milliy qadriyatlarga tayangan oilagina jamiyatimiz va davlatimiz uchun haqiqiy ma’noda barkamol, vatanparvar va komil insonlarni tarbiyalab bera oladi.

Xulosa

Xalq pedagogikasi — bu shunchaki o‘tmish xotirasi emas, balki bugungi va kelajak avlod uchun xizmat qiladigan tirik va doimiy yangilanib turuvchi ma’naviy manbadir. Oiladagi sog‘lom ma’naviy muhit, ota-onaning shaxsiy namunasi, milliy qadriyatlar va andisha tamoyillari komil inson shaxsini shakllantirishning bosh mezonlaridir. Zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimini rivojlantirishda xalq pedagogikasining boy xazinasidan unumli

foydalanish, maktab darsliklari va tarbiyaviy soatlarga milliy qadriyatlarimizga oid mavzularni chuqurroq kiritish lozim. Zero, mustahkam poydevorga, ya’ni boy milliy qadriyatlarga tayangan oilagina jamiyatimiz va davlatimiz uchun haqiqiy ma’noda barkamol, vatanparvar va komil insonlarni tarbiyalab bera oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Musurmanova O. Oilaviy qadriyatlar va ularning yoshlar tarbiyasidagi o‘rni. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2018. – 144 b.
2. Hoshimov K., Safo Ochil. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. – Toshkent: "O‘qituvchi", 2010. – 320 b.
3. Inomova M. Oilada bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq pedagogikasi an’analaridan foydalanish. Monografiya. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2021. – 180 b.
4. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Mukammal asarlar to‘plami. 14-jild. – Toshkent: "Fan", 2001.
5. Abu Ali ibn Sino. Kanun tibba (Tarbiya va gigiyena bo‘limi). Saylanma. – Toshkent: "Xalq merosi", 1993.
6. Hasanboyeva O. va boshqalar. Oila pedagogikasi. Darslik. – Toshkent: "Aloqachi", 2007. – 240 b.
7. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. – Toshkent: "O‘qituvchi", 1994. – 112 b.
8. To‘rayeva O.X. O‘zbek xalq etnopedagogikasining dolzarb muammolari. Ilmiy maqolalar to‘plami. – Samarqand, 2019. – 95-98-b.
9. Quronov M. Bola aziz, odobi undan aziz. – Toshkent: "Ma’naviyat", 2015. – 160 b.
10. Erkayev A. Milliy g‘oya va ma’naviyat. – Toshkent: "G‘afur G‘ulom", 2012. – 210 b.
11. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2015.
12. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: "Ma’naviyat", 1998.